

Tadeusz Lalik (1928–2000)

Tadeusz Lalik urodził się 28 maja 1928 roku w Skolimowie pod Warszawą jako jedyny syn Zygmunta Lalika oraz Ireny z domu Pol. Jego ojciec był z wykształcenia fizykiem, wykładał ten przedmiot jako nauczyciel w warszawskich szkołach średnich oraz adiunkt na Politechnice Warszawskiej. Dzieciństwo i normalny tryb zdobywania wykształcenia przez przyszłego historyka zakłóciły tragiczne wydarzenia drugiej wojny światowej. Ojciec znalazł się w 1939 roku w radzieckiej strefie okupacyjnej. Zginął w 1941 roku zamordowany w Choroszczy pod Białymstokiem przez wkraczających Niemców. Młody Tadeusz zdołał natomiast przeżyć lata wojny i okupacji. Uczęszczał na tajne komplety, co umożliwiło mu ukończenie w 1946 roku nauki w liceum im. Tadeusza Reytana w Warszawie, zwieńczone zdaniem egzaminów maturalnych¹.

Odmienne od naukowych zainteresowań ojca zdecydował się na podjęcie studiów historycznych na Uniwersytecie Warszawskim, które odbył w latach 1946–1950. Spośród ówczesnych mistrzów i wykładowców Uniwersytetu szczególny wpływ na młodego adepta historii wywarł wybitny znawca późnośredniowiecznej i wczesnonowożytnej problematyki europejskich oraz polskich dziejów gospodarczych, Marian Małowist. Pod jego kierunkiem powstała obroniona w 1950 roku praca magisterska poświęcona analizie specyfiki i struktury późnośredniowiecznego eksportu z ziem mazowieckich, w której T. Lalik jako pierwszy wskazał na dominującą w nim rolę spławu drewna, zwłaszcza wysokogatunkowej dębiny, podczas gdy z innych obszarów Polski wywożono wówczas głównie zboże. Oryginalność ujęcia tematu oraz nowatorskie spostrzeżenia przyniosły młodemu uczonemu duże uznanie. Zgodnie z ówczesną strukturą Uniwersytetu Warszawskiego uzyskał tytuł magistra filozofii w zakresie historii. W późniejszych latach wielokrotnie powracał do tematyki gospodarczej, w tym do kwestii handlu oraz jego roli w rozwoju miast mazowieckich.

Dobrze przyjęta rozprawa magisterska otworzyła T. Lalikowi drogę do zatrudnienia w charakterze aspiranta na Uniwersytecie Warszawskim (1951–1953). Problematyka badań nad historią gospodarczą znajdowała się wówczas w centrum uwagi władz naukowych i była mocno propagowana na polu historiografii. Poddawano ją zarazem silnym naciskom politycznym, domagając się dostosowania metod i osiąganych wyników do założeń ideologii oraz metodyki marksistowskiej, narzucanej w dodatku w zwulgaryzowanej postaci obowiązującej w tzw. okresie stalinizmu. Młody uczo-

¹ S. Trawkowski, O Tadeuszu Laliku, w: T. Lalik, *Studia średniowieczne*, red. A. Gąsiorowski, I. Skierska, wybór S. Trawkowski, Warszawa 2006, s. 549–554, tu: s. 549.

ny zdołał oprzeć się tej presji, co z jednej strony okazało się niezwykle korzystne dla poziomu jego badań i ogłaszanych prac, spowodowało jednak zarazem zahamowanie kariery. W tych trudnych latach znalazł wsparcie u kilku wybitnych profesorów Uniwersytetu Warszawskiego, zwłaszcza u Tadeusza Manteuffla oraz Aleksandra Gieysztora. Pierwszy z nich przyjął T. Lalika na swoje prywatne seminarium, które prowadził dla wyróżniających się młodych adeptów historii we własnym mieszkaniu, drugi włączył świeżo upieczonego magistra do tworzącego się zespołu redakcyjnego „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej” (1954–1969).

Obydwaj ci wybitni mediewiści utrwalili przy tym zainteresowanie T. Lalika epoką średniowiecza. Pod wpływem A. Gieysztora zwrócił się wówczas ku badaniom nad dziejami dawnego osadnictwa. Problematyka ta miała w historiografii polskiej długą i chlubną tradycję, nie pozbawioną jednak pewnych niedoskonałości metodycznych. Już w 1951 roku młody uczony debiutował w tej dziedzinie na łamach „Kwartalnika Historycznego” notą recenzyjną na temat programu badań archeologicznych w Starej Lubece². Dużo większe znaczenie miał jednak ogłoszony w 1953 roku artykuł *Przegląd badań nad historią rozplanowania osad wiejskich w Polsce*. Był to druk powielany na prawach rękopisu³. Omawiając krytycznie współczesny mu stan osiągnięć historiografii w tej dziedzinie, śmiało postulował jej odnowienie w duchu dawnych studiów klasyków problematyki osadniczej: Karola Potkańskiego i Franciszka Bujaka. Publikacja ta odbiła się dużym echem⁴ i na trwałe wprowadziła autora do zespołu redakcyjnego „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej”.

Pomimo tych sukcesów na gruncie czysto naukowym kariera zawodowa T. Lalika przebiegała z pewnymi zawirowaniami. W 1953 roku przeszedł do Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, gdzie trafił wkrótce do Pracowni Kultury Średniowiecznej. Od 1954 roku pracował tam jako starszy asystent, by w 1958 awansować na stanowisko adiunkta, na którym pozostał do 1973 roku. Pojawiły się jednak problemy z awansem naukowym. W 1956 roku uczony opublikował rozprawę poświęconą Staremu Miastu w Łęczycy⁵. Wpisywała się ona w silny wówczas w historiografii polskiej nurt zmierzający do wykazania bardzo wczesnych, rodzimych i przedlokacyjnych (czyli poprzedzających tzw. kolonizację na prawie niemieckim) początków miast oraz życia miejskiego w Polsce i całej Europie Środkowo-Wschodniej. Było to szczególnie istotne w kontekście – osiagającej w latach powojennych wyjątkowo wysoką temperaturę – polemiki uczonych polskich i niemieckich na ten temat oraz wobec twierdzeń tych drugich o późnych i kolonialnych zaczynach miast w krajach regionu, do których instytucje miejskie przynieść mieli dopiero przybywający z Zachodu (głównie z Niemiec) koloniści. Wyciągano z tego daleko idące wnioski natury bardziej ogólnej, w tym ideologicznej i politycznej, co rodziło zrozumiały opór historiografii polskiej, niestety, również nie w pełni wolnej od nacisków pozamerytorycznych. W swojej pra-

² T. Lalik, w: KH 58, 1950–1951, z. 1/2, s. 210–212.

³ Tenże, *Przegląd badań nad historią rozplanowania osad wiejskich w Polsce*, Warszawa 1953 (Instytut Urbanistyki i Architektury).

⁴ A. Gieysztor, Rec. w: KHKM 1, 1953, nr 1/2, s. 226 n.

⁵ T. Lalik, *Stare Miasto w Łęczycy. Przemiany w okresie poprzedzającym lokację – schyłek XII i początek XIII w.*, KHKM 4, 1956, nr 4, s. 631–678.

cy T. Lalik wsparł tezę o wczesnych i rodzimych początkach miast polskich, wskazując przy tym jako nowy argument terminologię stosowaną w odniesieniu do osad wczesnomiejskich w średniowiecznych źródłach. Analizował jej przemiany odzwierciedlające, zdaniem autora, szybkie osiągnięcie przez konkretne osady statusu miasta, znacznie wyprzedzające akt ich lokacji na prawie niemieckim. Rozprawa ta została bardzo przychylnie przyjęta przez recenzentów oraz środowisko naukowe, przy czym wskazywano nie tylko na jej walory poznawcze, lecz również na klarowność wywodów i odwagę w formułowaniu wniosków⁶. Napisana w inny sposób pod względem formalnym przyniosłaby zapewne autorowi stopień doktorski. Nie osiągnęła jednak odpowiednio dużej objętości, a co ważniejsze, nie odpowiadała przyjętemu w epoce stalinizmu schematowi. Uczony nie wsparł bowiem swoich wywodów licznymi cytatami z klasyków marksizmu-leninizmu, które traktowano jako obowiązkowe wprowadzenie do podejmowanej problematyki, a bardzo często również jako bezpośrednią inspirację osiąganych rezultatów badawczych. Wymienione powyżej względy uniemożliwiły podjęcie starań o przeprowadzenie przewodu doktorskiego.

Za poradą życzliwych mu mistrzów i kolegów T. Lalik przeredagował natomiast inną swoją pracę, a mianowicie powstała pod kierunkiem A. Gieysztora rozprawa *Kształtowanie się wielkiej własności na terenie Sandomierszczyzny wczesnośredniowiecznej*. Wbrew naturalnym skłonnościom do ujęć zwięzłych i klarownych nadał jej znaczną objętość, nie potrafił jednak zmusić się do opatrzenia jej wspomnianymi cytatami z klasyków marksizmu-leninizmu oraz wstępem afirmującym narzucającą odgórnie ideologię i metodologię. W rezultacie i ta rozprawa musiała odczekać jakiś czas, zanim możliwe stało się wszczęcie na jej podstawie przewodu doktorskiego. Nastąpiło to po przemianach roku 1956, w warunkach panującej wówczas w kraju i nauce polskiej tzw. odwilży październikowej. Dopiero więc w 1957 roku wspomniane studium otworzyło drogę do uzyskania stopnia doktorskiego – według ówczesnej terminologii: kandydata nauk historycznych. Zniechęcony T. Lalik zrezygnował przy tym z przygotowania maszynopisu do druku i rozprawa nie została opublikowana⁷.

Wolno przypuszczać, iż perypetie związane z uzyskaniem tytułu doktorskiego wpłynęły na obojętny w przyszłości stosunek uczonego do stopni i kolejnych awansów w hierarchii naukowej. Zamiast tego koncentrował się na pracy badawczej. Skupiała się ona wokół kilku zespołów tematycznych, interesujących T. Lalika od samego początku aktywności naukowej. Na plan pierwszy wysuwała się niewątpliwie problematyka miejska, a zwłaszcza zagadnienie początków miast i życia miejskiego w Polsce i Europie Środkowej. Powracał do niej wielokrotnie, trwając konsekwentnie na stanowisku zaprezentowanym już we wspomnianej wyżej rozprawie poświęconej wczesnośredniowiecznej Łęczycy. Przypomnijmy, że podobnie jak wielu innych historyków polskich bronił poglądu o wczesnych, rodzimych i przedkolonizacyjnych korzeniach średniowiecznych ośrodków miejskich. Dodajmy, że tezy te popierali

⁶ K. Tymieniecki, Rec. w: RH 24, 1958, s. 378–383 oraz S. Zajączkowski, Rec. w: RŁ 1, 1958, s. 345–349.

⁷ S. Trawkowski, Tadeusz Lalik (28 V 1928 – 8 I 2000), KH 117, 2000, z. 4, s. 145–148, tu: s. 146.

wówczas uczeni tej miary, co Kazimierz Tymieniecki i Gerard Labuda, a także mistrz i promotor T. Lalika – A. Gieysztor. Sam T. Lalik starał się dowodzić ich trafności na przykładach konkretnych ośrodków wczesnomiejskich: Łęczycy, Zawichostu i Sandomierza⁸. Nie unikał też jednak syntetycznych ujęć tej problematyki, czego przykład stanowi artykuł zamieszczony w przygotowywanej z dużym rozmachem *Księżde tysiąclecia*, poświęconej początkom państwa polskiego⁹. Artykuł ten napisał na zaproszenie K. Tymienieckiego. T. Lalik doszukiwał się w nim dawniejszych korzeni formowania się ośrodków miejskich. Ważną rolę miały tu odgrywać militarne, organizacyjne i rezydencjonalne potrzeby władzy książęcej, wznoszące okazałe grody państwowe, wokół których tworzyły się następnie, pełniące *de facto* funkcje miejskie, podgrodzia. Drugą przesłankę stanowił rozwijający się handel i związana z nim instytucja targu – targu funkcjonującego najczęściej właśnie przy grodzie i obsługującego przede wszystkim środowisko lokalne. Znaczenie targu i handlu autor wyekspozował nadto w odrębnym studium opublikowanym w 1967 roku¹⁰. Wykazywał w nim na stopniową zmianę roli pieniądza w państwie, początkowo spełniającego funkcje prestiżowe i propagandowe, z czasem wkraczającego do obiegu handlowego i animującego rozwój gospodarki towarowo-pieniężnej ze wszystkimi jej konsekwencjami, również miastotwórczymi.

W późniejszym okresie swojej drogi naukowej uczony zainteresował się funkcjonowaniem miast małych, podkreślając ich szczególnie dużą liczbę na ziemiach polskich, masowe powstawanie zarówno w średniowieczu, jak i w epoce nowożytnej oraz niedoceniając ich roli przez historiografię. Swoim zwyczajem T. Lalik badał zarówno przypadki konkretnych osad, w tym wypadku mazowieckich: Piaseczna (1973)¹¹, Ostrowi Mazowieckiej (1976)¹² i Mińska Mazowieckiego (1977)¹³, jak i starał się ukazać obraz syntetyczny w zwięzłym artykule¹⁴. Podkreślając wartość poznawczą i faktograficzną tych badań, a także konsekwentne trwanie autora na gruncie wcześniej wypowiedzianych poglądów, trzeba jednak zauważyć, iż przynajmniej od lat sześćdziesiątych XX wieku historiografia polska odchodziła stopniowo od bardzo pryncypialnego traktowania kwestii wczesnych i wyłącznie rodzimych korzeni życia miejskiego w Europie Środkowej, wyrosłego w ogniu bezkompromisowej polemiki

⁸ T. Lalik, Stare miasto w Łęczycy (jak w przyp. 5); tenże, Zawichost we wcześniejszym średniowieczu, KHKM 40, 1992, nr 2, s. 137–151; tenże, Lokacja Sandomierza w 1286 r., w: *Dzieje Sandomierza*, red. H. Samsonowicz, t. 1: Średniowiecze, red. S. Trawkowski, Warszawa 1993, s. 99–114.

⁹ T. Lalik, Kształtowanie się miast za pierwszych Piastów, w: *Początki Państwa polskiego. Księga tysiąclecia*, t. 1–2, red. K. Tymieniecki, Poznań 1962, tu: t. 2, s. 107–136, wyd. 2: Poznań 2002.

¹⁰ T. Lalik, O cyrkulacji kruszców w Polsce X–XII w., PH 58, 1967, z. 1, s. 1–27.

¹¹ Tenże, Lalik, Piaseczno w dawnej Polsce – XV–XVIII w. Przemiany struktury społeczno-gospodarczej, w: *Studia i materiały do dziejów Piaseczna i powiatu piaseczyńskiego*, red. J. Antoniewicz, Warszawa 1973, s. 9–168.

¹² T. Lalik, Ostrowia w XV–XVII w., w: *Ostrow Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu*, red. S. Russocki, Warszawa 1975, s. 57–83.

¹³ T. Lalik, Mińsk Mazowiecki w Polsce przedrozbiorowej XV–XVIII wieku, w: *Dzieje Mińska Mazowieckiego 1421–1971*, red. J. Kazimierski, Warszawa 1976 [druk 1977], s. 13–111.

¹⁴ T. Lalik, Funkcje miast i miasteczek w Polsce późniejszego średniowiecza, KHKM 23, 1975, nr 4, s. 551–565.

z przeciwnymi i równie ostro głoszonymi tezami historiografii niemieckiej. Dało się to zauważyć od czasu opublikowania w 1964 roku przełomowej w tym temacie rozprawy Karola Buczka¹⁵. „Tradycyjne” poglądy T. Lalika stały się wówczas nieco przestarzałe, zwłaszcza w ujęciu syntetycznym.

Kolejnym zagadnieniem, które przyciągnęło uwagę uczonego, stały się badania nad osadnictwem oraz wczesnymi dziejami ludności chłopskiej na ziemiach polskich i – szerzej – słowiańskich. Powracał tutaj do młodzieńczych zainteresowań zaszczypanych jeszcze w okresie uczęszczania na seminarium A. Gieysztora. Podejście T. Lalika odbiegało jednak znacząco od dominującego w historiografii polskiej sięgania po wyniki analiz porównawczych. Wobec generalnego niedostatku źródeł dla najstarszego okresu dziejów państwa i społeczeństwa historycy odwoływali się bardzo często do analogii zagranicznych: czeskich, ruskich, węgierskich, jak również pochodzących z bardziej odległych zakątków Europy. Problematyka przemian społecznych we wczesnym średniowieczu jest bowiem w tych krajach względnie lepiej oświetlona źródłowo niż w Polsce. T. Lalik traktował te analogie bardzo ostrożnie. Nie negował wprawdzie ich potencjalnej wartości, ale podkreślał zarazem odmienności i różnice zachodzące pomiędzy poszczególnymi państwami, nawet sąsiadującymi ze sobą. Ostrzegał przed niebezpieczeństwem ignorowania tych różnic i odmienności, pomijania specyfiki przemian na ziemiach polskich, budowania wizji syntetycznych oraz zbyt ogólnikowych. Poglądy te wyraził w studium opublikowanym w 1963 roku, a jako szczególnie wyraziste przykłady posłużyły mu badania porównawcze nad polskim opolem oraz czeską osadą, a także na początkami wytyczania ujazdów na Węgrzech (XI wiek) oraz w Polsce (XII wiek)¹⁶. Przyznać trzeba, iż głos uczonego przeszedł w zasadzie bez większego echa, metoda porównawcza była i nadal jest dość powszechnie stosowana, głównie z powodu przyczyny zasadniczej: braku rodzimych, wczesnych źródeł pisanych, które oświetlałyby zagadnienia przemian społecznych we wczesnośredniowiecznej Polsce.

Nie ograniczając się do prób krytyki, T. Lalik przedstawiał również własne rozprawy szczegółowe poświęcone dziejom ludności chłopskiej na Słowiańszczyźnie. Opierał je na dogłębnych analizach źródłowych i starał się ważyć wyprowadzane wnioski¹⁷. Dodać tu wypada, iż pewna niechęć uczonego do przedwczesnego publikowania rozpraw niedostatecznie – według autora – dopracowanych, a następnie postępująca choroba spowodowały, iż wiele z nich pozostało w rękopisie i nigdy nie do czekało się druku¹⁸.

Badania T. Lalika odnoszące się do tematyki formowania się i przemian społeczeństwa średniowiecznego, opublikowane bądź znane tylko przyjacielom i ko-

¹⁵ K. Buczek, *Miasta i targi na prawie polskim*, Wrocław 1964.

¹⁶ T. Lalik, W sprawie badań porównawczych nad wczesnymi dziejami chłopów na ziemiach słowiańskich, KH 70, 1963, nr 2, s. 287–301.

¹⁷ Tenże, Radło i żreb. Z dziejów społecznych wsi zachodniosłowiańskiej w XI–XII wieku, w: *Z polskich studiów slawistycznych. Prace na VI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Pradze 1968*, Seria 3: Historia, Warszawa 1968, s. 25–43; tenże, Włość kanoników starobolesławskich w pierwszej połowie XI wieku. Ze studiów nad organizacją domeny książęcej, KHKM 19, 1971, nr 3, s. 399–429.

¹⁸ S. Trawkowski, Tadeusz Lalik (jak w przyp. 7), s. 147.

legom, zyskały mu duże uznanie środowiska historycznego, w tym jego dawnego mistrza, T. Manteuffla. Powierzył on uczonemu przygotowanie kilku artykułów w redagowanych przez siebie opracowaniach syntetycznych, przeznaczonych w założeniu dla szerszego kręgu czytelników, ale opartych o wyniki najnowszych prac badawczych. Dotyczyły one politycznych, społecznych oraz kulturalnych dziejów Polski w XI–XII wieku¹⁹. Podobnego zadania T. Lalik podjął się w latach osiemdziesiątych na prośbę Jerzego Dowiata²⁰.

Inny ważny kompleks zagadnień badawczych, który przyciągnął uwagę T. Lalika, również stał się pokłosiem wczesnych zainteresowań wyniesionych z lat studiów oraz seminarium prowadzonego przez T. Manteuffla. Chodzi o polskie wspólnoty kapitulne i kolegiackie, a zwłaszcza o kwestię rozpadu w XII wieku zasady *vitae communis*, co pociągnęło za sobą upadek pierwotnej formy funkcjonowania tych zgromadzeń. Rozpad ten, pomimo podejmowanych prób zachowania „życia wspólnego”, okazał się nieuchronny, a u podłoża tego procesu legły przemiany majątkowe, czyli stopniowy podział wspólnego uposażenia kapituły czy kolegiaty na osobne prebendy przypisane do poszczególnych prałatur i kanonii. Pociągnęło to za sobą zaniechanie obowiązku stałej rezydencji oraz regularnego odbywania modlitwy, zasadniczego we wczesnym okresie celu istnienia tego rodzaju zgromadzeń. Uposażonych odrębnym majątkiem i dochodami prałatów oraz kanoników zastępowali w tych funkcjach wikariusze. Ten właśnie, majątkowy i ekonomiczny aspekt rozpadu życia wspólnego, stał się ścieżką, którą podążał T. Lalik. Jak pamiętamy, uzyskał on tytuł doktorski na podstawie nieopublikowanej ostatecznie rozprawy poświęconej formowaniu się wielkiej własności ziemskiej na obszarze wczesnośredniowiecznej Sandomierszczyzny. Specyfika zachowanych źródeł, odnoszących się głównie do włości kościelnych, doprowadziła uczonego do badań nad posiadłościami kapituł i kolegiat. A w XII wieku dawało się dostrzec postępujące zjawisko podziału ich wspólnego majątku. T. Lalik analizował te procesy na szerokim tle europejskim, zauważając, iż całość dóbr i dochodów pozostawała początkowo pod zarządem stojącego na czele wspólnoty prepozyta. Przeważającą ich część zatrzymywał on zazwyczaj na własny użytek, niewielkie części przeznaczając dla podległych mu kanoników. Toteż, gdy wraz z postępami feudalizacji nastąpił rozpad wspólnoty majątkowej, to prebenda prepozyta stawała się w naturalny sposób największą i najbogatszą, zdecydowanie przewyższając uposażenie innych prałatur i zwykłych kanonii. W taki oto sposób uczony wyjaśniał olbrzymie dysproporcje w majątku i dochodach poszczególnych prebend, widoczne w przypadku najstarszych polskich zgromadzeń kanoniczych. Powstały one bowiem na tyle wcześnie, by otrzymać jeszcze uposażenie wspólne, które rozpadło się następnie na

¹⁹ T. Lalik, Odbudowa państwa i Kościoła w XI wieku, tenże, Społeczeństwo i państwo w drugiej połowie XI i pierwszej połowie XII w., tenże, Sztuka i społeczeństwo, [wszystkie] w: Polska pierwszych Piastów, red. T. Manteuffel, Warszawa 1968 [Konfrontacje historyczne], s. 179–244 i 262–310, wyd. 2: 1970, wyd. 3: 1974.

²⁰ T. Lalik, Społeczne gwarancje bytu; tenże, Poczucie piękna, [obydwa] w: Kultura Polski średniowiecznej X–XIII w., red. J. Dowiata, Warszawa 1985, s. 117–165 i 375–431.

bardzo nierówne części. Swoje poglądy uczony przedstawił w kilku artykułach, tradycyjnie już unikając napisania obszerniejszej rozprawy²¹.

Kolejnym pokłosem zdobywania umiejętności warsztatowych pod okiem wybitnych mistrzów historiografii polskiej stało się podjęcie przez T. Lalika badań nad organizacją terytorialną wczesnej, przeddzielnicowej monarchii piastowskiej. Zagadnieniem tym interesował się w szczególności A. Gieysztor, który zwrócił nań uwagę swego ucznia. Rezultatem okazały się dwa artykuły opublikowane w 1967 roku, w których autor ponownie wykorzystał swoją znajomość stosunków we wczesnośredniowiecznej Sandomierszczyźnie oraz badania nad tamtejszym osadnictwem. Punkt widzenia badacza dziejów osadnictwa widać zwłaszcza w opracowaniu *Organizacja grodowo-prowincjonalna w Polsce XI i początku XII w.*, aspekty prawne przeważają natomiast w studium *Sandomierskie we wcześniejszym średniowieczu. Prowincja, księstwo, województwo*²².

O wielostronności zainteresowań T. Lalika świadczą z kolei pojedyncze opracowania poświęcone czy to architekturze gotyckiego Sandomierza²³, czy to legnickiej rezydencji Henryka Brodatego²⁴ albo życiu religijnemu rodziny królewskiej w późnym średniowieczu²⁵.

Naturalne predyspozycje oraz wyraźna niechęć do tworzenia obszernych objętościowo monografii sprawiły, iż uczony nie pozostawił po sobie tego rodzaju publikacji, a swoje myśli i poglądy wyrażał najchętniej w krótkich, niewielkich objętościowo artykułach, recenzjach, głosach w dyskusji, hasłach encyklopedycznych i słownikowych. Był autorem wielu, najczęściej nie podpisanych haseł zamieszczonych w *Wielkiej encyklopedii powszechnej PWN*²⁶. Pisał artykuły tematyczne dla

²¹ T. Lalik, Zagadnienie „vitae communis” kapituł polskich w XII wieku, w: *Wieki średnie. Medium aevum. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60. rocznicę urodzin*, red. A. Gieysztor, M. H. Serrejski, S. Trawkowski, Warszawa 1962, s. 99–110; tenże, Początki kapituły wiślickiej na tle kształtowania się kolegiat polskich XII wieku, w: *Odkrycia w Wiślicy. Rozprawy zespołu badań nad polskim średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej*, t. 1, red. A. Kozłowska-Budkowa, W. Antoniewicz, P. Biegański, Warszawa 1963 [druk 1964], s. 146–191; tenże, Początki kolegiaty głogowskiej, w: *Ze studiów nad średniowiecznym Głogowem i Krosnem*, Prace Lubuskiego Towarzystwa Naukowego, Komisja Historii 7, 1970, z. 3, s. 63–73.

²² T. Lalik, *Organizacja grodowo-prowincjonalna w Polsce w XI i początku XII w.*, *Studia z dziejów osadnictwa* 5, 1967, s. 5–51; tenże, *Sandomierskie we wczesnym średniowieczu. Prowincja, księstwo, województwo*, w: *Studia Sandomierskie. Materiały do dziejów miasta Sandomierza i regionu sandomierskiego*, red. T. Wąsowicz, J. Pazdura, Warszawa 1967, s. 41–109. Drugi artykuł wywołał żywy odzew w środowisku mediewistów, z tezami autora polemizował K. Buczek, *O dzielnicy księcia Henryka Sandomierskiego*, PH 61, 1970, z. 4, s. 696–703.

²³ T. Lalik, *Sandomierz we wczesnym średniowieczu*; tenże, *Miasto gotyckie*, [obydwa] w: W. Kalinowski i in., *Sandomierz*, Warszawa 1956, s. 5–36.

²⁴ T. Lalik, *Legnicka rezydencja Henryka Brodatego*, KHKM 15, 1967, nr 1, s. 73–83.

²⁵ T. Lalik, *Kaplica królewska i publiczne praktyki religijne rodziny Kazimierza Jagiellończyka*, KH 88, 1981, s. 391–415.

²⁶ *Wielka encyklopedia powszechna [PWN]*, t. 1–13, Warszawa 1962–1970.

leksykonów specjalistycznych, np. dla *Słownika starożytności słowiańskich*²⁷ oraz *Encyklopedii gospodarczej Polski do 1945 r.*²⁸

Publikacje te odpowiadały usposobieniu i specyfice pracy badawczej T. Lalika, nie stanowiły jednak zgodnej z wymogami formalnymi podstawy do kolejnych awansów naukowych. Uczony zdawał się zresztą nie przywiązywać większej wagi do tego aspektu swojej aktywności. Wolno przypuszczać, iż wpłynęły na to perypetie z uzyskaniem tytułu doktorskiego. Będąc mistrzem krótkiej formy, precyzji sformułowań i jasności wywodów, nie czuł się najlepiej przy tworzeniu obszernych syntez czy monografii, których praktycznie nie znajdujemy w jego opublikowanym dorobku. Wiele rozproszonych prac pozostawił zresztą w rękopisach lub maszynopisach, nie uznając ich za gotowe do druku.

Z czasem aktywność T. Lalika ograniczać zaczęły problemy zdrowotne. Od końca lat siedemdziesiątych XX wieku walczył z postępującymi objawami choroby. W 1989 roku pogarszający się stan zdrowia zmusił uczonego do przejścia na rentę i wycofania się z bieżącego życia naukowego. Zmarł 8 stycznia 2000 roku w Warszawie, pochowany został w rodzinnym Skolimowie. Z poślubioną w 1957 roku Marią z domu Łubieńskich, z wykształcenia również historyczką, doczekał się synów Piotra i Wojciecha oraz córki Anny Marii.

Bibliografia:

Dwa wspomnienia poświęcił Tadeuszowi Lalikowi Stanisław Trawkowski:

S. Trawkowski, Tadeusz Lalik (28 V 1928 – 8 I 2000), KH 107 (2000), nr 4, s. 145–148;

S. Trawkowski, O Tadeuszu Laliku, w: T. Lalik, *Studia średniowieczne*, red. A. Gąsiorowski, I. Skierska, wybór S. Trawkowski, Warszawa 2006, s. 549–554.

Bibliografia publikacji Tadeusza Lalika znajduje się w: T. Lalik, *Studia średniowieczne*, red. A. Gąsiorowski, I. Skierska, wybór S. Trawkowski, Warszawa 2006, s. 534–548.

Zbyszko Górczak

²⁷ *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych*, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Splawiński i in., t. 1–8, Ossolineum 1961–1996.

²⁸ *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r.*, red. A. Mączak, t. 1–2, Warszawa 1981.